

Г.Й.Насмінчук

Кам'янець-Подільський державний університет

**«МИ БУДЕМО ЗАХИЩАТИ СЕБЕ — СВОЮ ВІРУ, І МОВУ,
І СВІЙ НАРОД...»: ПРОБЛЕМА ВІРИ НА СТОРІНКАХ РОМАНУ
«СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО» М.ВІНГРАНОВСЬКОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ
ДУХОВНИХ ПОСТУЛАТІВ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті досліджуються шляхи реалізації проблеми віри в романі М.Вінграновського «Наливайко». Автор публікації вказує на близькість М.Вінграновського та І.Огієнка у вирішенні питання релігійної свідомості, політичної культури й ідеології українців наприкінці XVI століття.

Ключові слова і словосполучення: православ'я, унія, козацтво, духовний світ, релігійний фактор.

Роман «Северин Наливайко», побачивши світ у видавництві «Веселка» ще 1996 року, досі не здобув належної оцінки критиків і літературознавців. Окрім вступної статті «Історичний міф Миколи Вінграновського» І.Дзюби, можна назвати хіба що спорадичні відгуки в загальних оглядах і рецензіях. Увагою науковців обійдене зокрема і таке важливе питання, як відображення в романі участі українського козацтва у справі оборони української церкви й української віри, питання, що дотепер залишається дискусійним. Якщо автори таких історіографічних пам'яток, як козацькі літописи, «Історія Русів», послідовно відстоювали релігійний чинник як визначальний у розгортанні повстання Северина Наливайка, то М.Грушевський та його послідовники зауважували чисто випадковий характер втручання повстанців у релігійну боротьбу. Дмитро Дорошенко, покликаючись на П.Куліша, стверджував, що «релігійний момент зовсім не грав жодної ролі в акції Наливайка: вона носила характер руху чисто соціального» [3, с.195]. У той же час, Іван Огієнко, осмислюючи в працях «Українська церква», «Берестейська унія: її генеза, теорія, практика» один із найскладніших і найдраматичніших періодів розвитку української церкви в період унії, відзначав, що «під кінець XVI віку виступає й сильний оборонець православ'я — українське козацтво; воно так само [як і селяни, міщани, духовенство — Г.Н.] завзято боронило батьківську віру, до чого привід дало йому саме духовенство» [4, с.121].

Дійсно, вплив релігії на самоусвідомлення і самоствердження козаків був досить значним, а резонанс від їх участі у релігійному конфлікті був далеко не локального характеру. Це документально доводять сучасні авторитетні дослідження, зокрема зішлемося на такий висновок історика-україніста Сергія Плохія з його праці «Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні» (К., 2005): «Втручання козацтва в релігійну боротьбу мало поважний вплив на те, як сприймали повстання (зокрема під проводом Северина Нали-

вайка — Г.Н.) сучасники. Незабаром після укладення Берестейської унії 1596 року один з її ініціаторів, уніатський митрополит Іпатій Потій, назвав своїх опонентів з віленського православного братства «наливайковою ордою». Йшлося про віленських прихильників брата Северина — священника Дем'яна Наливайка, але Потій пов'язував православних не просто з ім'ям одного з їхніх священників, але також з ім'ям провідника козацького повстання, якого стратили поляки. Згодом зневажливий термін «наливайківці» почали вживати щодо всіх православних. /.../ Вживання цього терміну розпочало традицію тісного пов'язання перших козацьких повстань зі справою захисту православної віри» [5, с.144].

Хронологічні межі роману М.Вінграновського якраз і потребували з'ясування питання участі козацтва у боротьбі за православ'я в умовах підготовки і запровадження унії. Відповідно до правди історії Микола Вінграновський відзначає тісний зв'язок Наливайка з князем Василем-Костянтином Острозьким, цим останнім «стовпом православ'я і українства» у великому роді Острозьких. Діти видатного подвижника перейшли у католицитво ще за життя батька. Будучи сотником надвірного війська князя, Наливайко брав участь у розгромі козаків під П'яткою 1593 року. З цієї події, власне, і розпочинається роман. Відтворюючи взаємини Северина Наливайка з Костянтином Острозьким і його сином Янушем, М.Вінграновський вводить ці взаємини у контекст життєвих інтересів і прагнень усього українського суспільства. Отримавши перемогу над козаками під П'яткою, Наливайко і Януш в'їжджають до Острога. Як трофей вони везуть на саях золотий хрест зі спаленої жовнірами п'ятківської церкви. Княжато Януш похваляється, що звелить «виплавити з хреста золоті ланцюги на шії і завести, затягнути, заволочити в одну-єдину правду на світі віру — католицитво» [4, с.80].

Більше того, саме ніби відсутністю істинної віри в православних Януш пояснює участь Наливайка у побитті козацького війська — «Своїх, а не чийх-небудь єдиновірців» [4, с.80]. «Ви — худоба, ви — темне бидло, твань і раби!» — кидає в очі своєму соратнику син Острозького. Такої наруги вже не виніс Наливайко. Словесна перепалка переходить у збройну сутичку. Випробувавши шаблею міцність шолома на Янушевій голові, сотник зі своїм військом зникає за Горинню, так і не переступивши воріт Острога. Як бачимо, релігійний фактор стає в романі засобом психологічної мотивації вчинків героїв, допомагаючи не лише відповідно витракувати спонуки їхньої поведінки, а й акцентувати позитивні чи негативні риси героїв.

З ореолом борця за православ'я герой Вінграновського проходить і через наступні розділи роману. Хоча про «антиунійні» акції повстанців ми знаємо не так багато, деякі факти дозволяють говорити про хай і не пряму причетність Наливайка до релігійного конфлікту в Україні. Неспростовним фактом було пограбування військом Наливайка взимку 1595-1596 років маєтностей Кирила Терлецького, одного з головних прихильників унії, як фактом був лист князя Острозького до про-

тестантів з погрозами виступити проти короля у разі насильницького запровадження унії. Відштовхуючись від цих моментів в історії наливайківського руху, М.Вінграновський наприкінці твору вкладає в уста героя таке звернення до козаків: «маю листа від брата Дем'яна із Острога — луцький єпископ Кирило Терлецький та володимирський Іпатій Потій подалися в Рим до папи для схрещення нашої православної віри із вірою католицькою. Чому вони, зігнувшись у попереках, у Рим подалися? Хто їх послав? Бог? Ми? У Бога рівні всі! Чи наша віра коли себе ставила над іншими вірами? Навіщо її треба схрещувати? Католики є і будуть. Тож нехай будемо і ми! Навіщо вони прийшли в Україну з мечем і привели єзуїтів? Хто їх просив з їхньою мовою, палями й колесуванням?! /.../ Ми будемо захищати себе — свою віру, і мову, і свій народ» [1, с.331]. Доступні джерела про повстання заперечують наявність власної релігійної програми у Северина Наливайка, попри те домисел у романі стосовно спілки православних з «наливайківцями» не виходить за межі раціональної вірогідності.

Концепцію долі України письменник розкриває через такі знакові образи-архетипи, яке вогняний храм, золотий хрест, дубова домовина. Християнські архетипи православного храму, спаленого польськими ополченнями, і золотого хреста, піднятого вогнем з церкви, несуть у творі конфесійне навантаження. Розповідь про битву між запорожцями і драгунами Януша Острозького на церковному майдані у П'ятці поєднує два важливі мотиви: мотив підпалу і мотив підступного втручання чужинців у життя українського етносу. Маленька як цибулина церква, у якій змогли заховатися двісті піпхів і триста кінних запорожців, була підпалена гусарами за наказом Януша. «Підпалюйте», — наказав він.

«Підпалюйте», — прошепотіло в дзвонах.

Драгуни позіскакували з коней, допалися до смолоскипів і, розмахнувшись — хто вище? — зажбурляли церкву кудлатими вогняними балакухами» [1, с.67].

І далі: «Раптом з північного боку П'ятки /.../ зойкнув дзвін, і в небо загоготіло полум'я. Воно піднялося так високо і стрімко, що його відсвіти затанцювали і на вигоні, і на лежачій шляхті, і на обличчях Наливайкової сотні. Примружились і захропли коні. Сухий буркотливий вогонь прохромлював небо, і в тому вируючому вогняному смерчі, на самому його вершкуні, Наливайко та його сотня раптом помітили піднятий вогневищем із церкви золотий хрест. Перевалюючись з боку на бік, хрест завис над П'яткою. На золотій його хрестовині, вчепившись за неї закоцюблими лапами, сиділи обвуглені ворони. У гогітливим палаючим небі ворони хреста ніби й тримали. /.../

Хрест ще трохи повисів, потім поклонився усьому тому, що він з-побіду неба бачив, тоді ліг наче на спину і попрощався з Богом, а вже потому разом з воронами сторчма полетів униз, в жаріючи купу попелу» [1, с.71].

Символіка образу хреста багатогранна і водночас синкретична. Хрест як увінчання храму, хрест у закоцюблених лапах обвуглених

ворон, і, нарешті, хрест, розпластаний на купі попелу — все це символіко-змістові виміри буття, вселенських високості і світіння, приречених на дочасну конечність у безбожному і бездуховному світі.

Свідомо задекларованою у творі є ідея тягlostі української історії. Вона утверджується через спогади князя Острозького, видіння отця Дем'яна, поучення діда Максима і джури Оливки, через публіцистичні відступи автора. У такий спосіб письменник наголошує на спільному творенні правдивого історичного тексту свідомістю багатьох-багатьох людей, причому не лише тих, хто здобував освіту у високих академіях, але й простолюдинів. Семен Оливка розтлумачує тим, хто приходить в Україну з чужини: «У нас про неї — (давнину своєї землі. — Г.Н.) все знає кожен. — від волопаса до князя. У кожному селі у нас на те і церква, і школа, й старі діди» [1, с.201]. Йдеться й про освіченість українців в епоху козаччини, якою були вражені іноземці (згадаймо свідчення Павла Халєбського), і про взаємообумовленість писемної та усної традиції в українській історіографії.

Правда історії, як правило, вивіряється фактом, документом, в якому закарбоване минуле. М.Вінграновський дуже поважно ставиться до історії як науки, роман, при його фольклорно-міфологічній першооснові, густо насичений фактами адекватної (достеменної) історії (І.Дзюба), іноді, зокрема при змалюванні образу князя Острозького. Складається враження, що Вінграновський-письменник послуговувався тими ж першоджерелами, що й Огієнко-дослідник. Варто зіставити відповідні фрагменти праці «Українська церква» і роману, щоб у тім переконатися.

Публіцистичні відступи, які торкаються проблем віри, створюють у романі відповідний рецептивний ефект. Вони насамперед мають статус авторитетного слова, як, скажімо, оцінка вчинків князя Острозького: «Князь Василь відчував, чим може обернутися злиття церков, до чого закликав Скарга, і чим це може скінчитися для православія. Тому він і став за православ'я горою. І ні єзуїти, ні король, ні папа не могли його похитнути. Та і як до нього було підступитися, коли його, крім віри, підпирало багатство, якому в Європі не було рівних? Князь Василь стверджував: український народ — народ православний, і за свою віру він буде боротися хай там що» [1, с.58].

Таким чином, М.Вінграновський шукає і, здається, успішно віднаходить реальні відповіді на питання, яким було українське православ'я у складну епоху кінця XVI століття, якою була участь козацтва у релігійному конфлікті, наскільки толерантними були у той час зносини українських православних достойників з носіями інших християнських і нехристиянських релігій.

Список використаних джерел:

1. *Вінграновський М.* Северин Наливайко. — К., 1996. — 366 с.
2. *Дзюба І.* Історичний міф Миколи Вінграновського // *Вінграновський М.* Северин Наливайко. — С.5-12.
3. *Дорошенко Д.* Нарис історії України. — Львів, 1991. — 576 с.
4. *Огієнко І.І.* Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. — К., 1993. — 284 с.

5. *Плохій С.* Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні: Перекл. з англ. — К., 2005. — 496 с.

The article researches the ways of realization the problems of faith in the novel of M.Vingranovskij under the title «Nalyvaiko». The author indicates the unity of M.Vingranovskij with I.Ogienko in realization of religious consciousness, political culture and ideology of Ukrainian people in the end of XVI century.

Key words and word-combinations: orthodoxy, union, Cossacks, spiritual world, religious factor.

Отримано: 13.09.2007 р.

УДК 821.161.2.09(075.8)

Л.І.Починок

Кам'янець-Подільський державний університет

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ДУХОВНОГО АПОСТОЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті робиться спроба осмислення проблеми українських національно-патріотичних змагань у творчості О.Кобилянської в контексті позиції визначних національних громадських діячів, зокрема позиції І.Огієнка.

Ключові слова: державність, нація, інтелігент, апостольство.

Проблема національно-патріотичних змагань в українському письменстві завжди була надзвичайно важливою і актуальною. Не обійшла це питання своєю увагою і белетристика модерної доби, свідок української національно-визвольної боротьби перших десятиріч ХХ століття — Ольга Кобилянська. Поступово заглиблюючись у площину проблеми, осмислюючи і окреслюючи усі її складові у своїй художній творчості, а найперше — у таких полотнах, як повісті «Царівна», «Через кладку», новели «Аристократка», «Балаканка про руську жінку», «Ідеї», «Думи старика», «Зійшов з розуму» та заборонений в радянські часи роман «Апостол черні», — письменниця приходить до розуміння особливої місії української інтелігенції в часи національно-визвольних змагань — місії провідництва, апостольства, як патріотичного, так і духовного.

Це ключове питання у творчості О.Кобилянської та його витоки тривалий час замовчувалися в радянському літературознавстві під тиском пануючої ідеології. Під суворим табу знаходились і наукові студії тих критиків та літературознавців, які намагалися в будь-якому ракурсі висвітлити національно-патріотичну тематику в белетристиці письменниці.

Так, з національно-етичних позицій підходили до творчості О.Кобилянської критики та письменники, що групувались навколо часопису «Українська хата» — М.Євшан [1], М.Сріблянський (М.Шаповал) [2] та ін. Підтримуючи боротьбу письменниці за вільну, горду і